

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΛΕΙΔΑΡΙΘΜΟΣ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΘΕΟΔΟΣΗΣ

Μια συντομότερη ιστορία του δικαίου

Περιεχόμενα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
Από τους κανόνες ζωής στους κανόνες δικαίου	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	
Από τις ελευθερίες στους περιορισμούς	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	
Από τα δικαιώματα στα καθήκοντα	69
Ευρετήριο	101

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Από τους κανόνες ζωής στους κανόνες δικαίου

α) **Ο κανόνας.** Ζούμε με κανόνες, εργαζόμαστε με κανόνες, αγαπάμε με κανόνες. Και αυτό γιατί ό,τι επιθυμούμε εμείς συνήθως το επιθυμούν και οι άλλοι. Η κόλαση είναι οι άλλοι, μας φωνάζει ο Σαρτρ. Φταίνε τα μονοπάτια που έχουμε στη διάθεσή μας. Είναι στενά για να μας χωρέσουν όλους. Τι να γίνει! Η αλήθεια πάντως είναι ότι όποιος δεν μας σιμώνει δεν μπορεί και να μας πληγώσει. Εντούτοις, οικειοθελώς ερχόμαστε ο ένας κοντά στον άλλο για να αντιμετωπίσουμε την αμείλικτη κοσμική εντροπία, να επιμηκύνουμε όσο μπορούμε τη ζωή μας και να απομακρύνουμε τον θάνατο. Οργανωνόμαστε, συνεργαζόμαστε, εργαζόμαστε. Δημιουργούμε κοινωνίες και πολιτισμούς για να προστατευτούμε από τα στοιχεία της φύσης και να μπορέσουμε

να απολαύσουμε ό,τι μας προσήκει, είτε αυτό μας έχει χαριστεί είτε το έχουμε ιδίαις χερσί αποκτήσει.

Το εκ των ων ουκ άνευ εργαλείο για την επίτευξη του ανωτέρω σκοπού είναι ο κανόνας: το υπολογιστικό όργανο, το υπόδειγμα και το πρότυπο σύμφωνα με το οποίο δημιουργείται και λειτουργεί κάτι. Ευθυγραμμιζόμενοι με τον κανόνα, ο οποίος –άλλοτε ειδικά και άλλοτε γενικά– ορίζει μέχρι πού μπορούμε να πάμε ή μέχρι πού μπορούμε να απλώσουμε τα χέρια μας, αποφεύγουμε τις προστριβές με τους άλλους: εν ολίγοις, ακολουθώντας τον κανόνα, επιτυγχάνουμε την πολυπόθητη ειρηνική συμβίωση.

Οι κανόνες εν γένει εμπεριέχουν προσταγές: είναι στην ουσία εντολές που είτε μας δίνονται άκριτα εκ των άνωθεν είτε προκύπτουν εκ των έσωθεν χάρη των εμπειριών μας. Άμα παραβούμε αυτές τις εντολές, δηλαδή αν δεν συμμορφωθούμε σε αυτές, θα υποστούμε τις συνέπειες των «αθυγράμμιστων» πράξεών μας, αδιάφορα αν αυτές μας είναι εκ των προτέρων γνωστές ή όχι: ακατάσχετη πλέον η εντροπία θα συνεχίσει το έργο της, αφού δεν θα εμφιλοχωρεί το «καλόβουλο» έργο των κανόνων. Χωρίς τους κανόνες, η ζωή μας κινδυνεύει ή συντομεύει. Καθίσταται άβουλη και απομακρύνεται από τα «θέλω» και τα «πιστεύω» του καθενός μας. Παύει να είναι ανθρώπινη.

β) Ο πρώτος κανόνας. Ο πρώτος κανόνας εντοπίζεται στο πρώτο βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης (ή της Πεντατεύχου), τη Γένεση, με την εντολή που δίνει ο Θεός

στον Αδάμ¹ να μη φάει από το δένδρο της γνώσης του καλού και πονηρού, καθώς την ημέρα που θα φάει από αυτό το δένδρο θα πεθάνει².

Είναι σε όλους μας γνωστές οι συνέπειες της ανυπακοής των πρωτοπλάστων, οι οποίοι, αψηφώντας τη θεϊκή εντολή με τη συνδρομή του φιδιού, τέλεσαν το προπατορικό αμάρτημα, που από θεολογική άποψη μας βαρύνει ακόμα και σήμερα. Πλέον δεν ζούμε ως άνθρωποι στον Παράδεισο, αποκτούμε απογόνους, πεθαίνουμε και είμαστε αναγκασμένοι να εργαζόμαστε για να ζήσουμε. Στην ουσία, έχουμε ανάγκη εκατοντάδες κανόνες, επειδή ο Αδάμ και η Εύα δεν συμμορφώθηκαν στον έναν και μοναδικό κανόνα που τους έθεσε ο Θεός από καταβολής κόσμου. Σε κάθε περίπτωση, ο πρώτος (θεϊκός) κανόνας ήταν ένας ξεκάθαρος κανόνας: ήταν ένας απαγορευτικός κανόνας: Απαγόρευε ρητά, με τη χρήση του «ου», στους πρωτόπλαστους να κάνουν κάτι και συγχρόνως τους απειλούσε, τους προειδοποιούσε προφορικά, πως, αν παρ' όλα αυτά το έκαναν, η πράξη τους θα είχε ως συνέπεια «να πεθάνουν», δηλαδή να χάσουν την αθανασία που τους είχε εμψύσει ο Θεός, με αποτέλεσμα να χωριστούν από Αυτόν και να εκδιωχθούν από τον Παράδεισο. Ως εκ τούτου, ο πρώτος (θεϊκός) κανόνας

¹ Σημειωτέον ότι η Εύα δεν είχε πλασθεί ακόμα από τον Θεό, βλ. Γένεση 2, 18.

² Απόδοση του συγγραφέα από τη Γένεση 2, 17.

ήταν ένας τέλειος κανόνας, καθώς εμπεριείχε αφενός τη δευτερεύουσα πρόταση της μη συμμόρφωσης, δηλαδή της παράβασης, αφετέρου την κύρια πρόταση της συνέπειας, δηλαδή της κύρωσης. Εντούτοις, υποθετικές και οι δύο προτάσεις (δευτερεύουσα και κύρια), θα παρέμεναν εσαεί υποθετικές εάν δεν επέμβαινε ο Θεός για να διαπιστώσει την παράβαση και να επιβάλει την προβλεπόμενη κύρωση. Έκτοτε ο πρώτος (θειικός) κανόνας ως «τελειωμένος» παύει να ισχύει· εκτός Παραδείσου οι πρωτόπλαστοι χρειάζονταν νέους κανόνες για να ζήσουν.

γ) Οι Δέκα Εντολές. Στο δεύτερο βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης (και της Πεντατεύχου), στην Έξοδο, και στο Δευτερονόμιο³ βρίσκουμε τις Δέκα Εντολές που ο Θεός έδωσε στον Μωυσή και –μέσω αυτού– στους Ισραηλίτες, στο όρος Σινά, αμέσως μετά την έξοδό τους από την Αίγυπτο. Πρόκειται για δέκα κανόνες με τους οποίους αφενός οριοθετείται (με τους πρώτους τέσσερις) η σχέση Θεού και ανθρώπου, αφετέρου ρυθμίζονται (με τους υπόλοιπους έξι) συνοπτικά οι σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους.

Οι Δέκα Εντολές εμπεριέχουν προσταγές και απαγορεύσεις, δεν κάνουν όμως λόγο για κυρώσεις, δηλαδή για τις συνέπειες που θα υποστεί ο άνθρωπος στην

³ Σημειωτέον ότι τα δυο αυτά κείμενα (Παλαιά Διαθήκη 20, 1 έως 17 και Δευτερονόμιον 5, 6 έως 21) εμφανίζουν διαφορές μεταξύ τους, αν και κατά τους θεολόγους δεν αποκλίνουν ουσιαστικά ως προς το περιεχόμενό τους.

(υποθετική) περίπτωση παράβασής τους⁴. Κύριο χαρακτηριστικό τους είναι ότι δεν διατυπώνονται ως υποθετικές προτάσεις (κύριες και δευτερεύουσες), δεν αναφέρονται στον άνθρωπο ως υποθετικό παραβάτη, δεν αναφέρονται γενικά σε προϋπάρχουσες ανθρώπινες πράξεις και συμπεριφορές, αλλά ορίζουν με επιτακτικό και κατηγορηματικό τρόπο, που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση, λόγω του ότι τις έχει υπαγορεύσει ο ίδιος ο Θεός, τι πρέπει να κάνουν ή να μην κάνουν οι Ισραηλίτες ερχόμενοι στη Γη της Επαγγελίας, δηλαδή εφεξής⁵.

Έχοντας ως μόνη επαπειλούμενη (σιωπηρή) κύρωση τη δυσμένεια του Θεού, οι Δέκα Εντολές αποτελούν το πρώτο δείγμα κατηγορικών προσταγών οι οποίες δεν διατυπώνουν οποιαδήποτε απειλή ή προειδοποίηση για τιμωρία σε περίπτωση μη συμμόρφω-

⁴ Βεβαίως, ο λεγόμενος Μωσαϊκός Νόμος, ο οποίος εκτός των Δέκα Εντολών στοιχειοθετείται από εξακόσιες περίπου επιταγές που εμπεριέχονται στην Παλαιά Διαθήκη, σε μεγάλο βαθμό διαπνέεται από ένα σύστημα αντιποίνων (ανταποδόσεων), το γνωστό «οφθαλμόν αντί οφθαλμού», το οποίο θεωρείται επιρροή και αντιγραφή άλλων προγενέστερων δικαϊκών συστημάτων, όπως του Κώδικα Χαμουραμπί, του Κώδικα Ουρ-Ναμμού, του Κώδικα Λιπίτ-Ιστάρ και του Κώδικα Εσούννα. Οι εν λόγω κανόνες είναι περιπτωσιολογικά γραμμένοι κατά εντολή του Θεού από ανθρώπινο χέρι, συνήθως με μορφή υποθετικών προτάσεων, εμπεριέχοντας και κυρώσεις.

⁵ Προφανώς, το παρελθόν ποσώς αποτέλεσε σημείο αναφοράς ή πηγή έμπνευσης για τον θεϊκό νομοθέτη, σε αντίθεση με τον άνθρωπο, που για να δικαιοθετήσει για το μέλλον ανέκαθεν βασιζόταν σε παρελθόντα περιστατικά.

σης. Παρ' όλα αυτά, οι Δέκα Εντολές, χωρίς να ήταν τέλειοι κανόνες, εκφράζοντας τη βούληση του Θεού, ήταν δεσμευτικοί για το (πιστό) έθνος του Ισραήλ.

δ) Ο ηθικός κανόνας. Κανόνες όπως οι Δέκα Εντολές βασίζονται σε «αδιαμφισβήτητες αξίες» που προσδιορίζονται μέσω της θεϊκής αποκάλυψης· γι' αυτό ονομάζονται και εξ αποκαλύψεως αλήθειες, επιδιώκοντας –με απαγορεύσεις, επιταγές ή νουθεσίες– να βελτιώσουν και να τελειοποιήσουν συνειδησιακά κάθε άνθρωπο που οικειοθελώς τις αποδέχεται προσχωρώντας π.χ. στο ιουδαϊκό ή αργότερα στο χριστιανικό δόγμα.

Με μόνο τον φόβο του Θεού, χωρίς άλλες διακριτές κυρώσεις, κανόνες όπως οι Δέκα Εντολές ανάγονται στο μέλλον (ακόμη και στη μέλλουσα ζωή), ρυθμίζοντας τον ατομικό βίο (εσωτερικό και εξωτερικό) κάθε ανθρώπου. Αυτοί οι κανόνες απευθύνονται σε κάθε άνθρωπο χωριστά δημιουργώντας του καθήκοντα και υποχρεώσεις. Πρόκειται για καθήκοντα και υποχρεώσεις που έχει ο πιστός απέναντι στον Θεό και τα οποία αποσκοπούν να τον κάνουν καλύτερο άνθρωπο. Με άλλα λόγια, πρόκειται για κανόνες που αποβλέπουν στο ανθρώπινο ήθος. Συνήθως αυτοί οι κανόνες θεϊκής ηθικής οριοθετούν και καθορίζουν τη συμπεριφορά του ανθρώπου, χωρίς να του παρέχουν δυνατότητες ή την ελευθερία να ικανοποιήσει τις ανάγκες που έχει στην παρούσα ζωή. Εν κατακλείδι, οι ηθικοί κανόνες αγνοούν τα ζωτικά συμφέροντα του ανθρώπου· πρέ-

πει μόνος του να βρει τρόπους να τα ικανοποιήσει, ελαφρύνοντας τα επαχθή βάρη της επιβίωσής του. Συνεπώς, ο ηθικός κανόνας (ή ο ηθικός νόμος, όπως αποκαλείται στις μέρες μας) έχει αποκλειστικά ηθικοπλαστικό χαρακτήρα. Ακόμη και αν αφορά την εξωτερικευόμενη συμπεριφορά του ανθρώπου, κύριος σκοπός του είναι η κατάκτηση της «μέλλουσας ζωής» και λιγότερο η επίτευξη της επίγειας ειρήνης και ευημερίας.

Ο ηθικός κανόνας δεν είναι κανόνας ζωής. Στις πρωτόγονες και (συνήθως) ειδωλολατρικές κοινωνίες, οι κανόνες ζωής των ανθρώπων πήγαζαν ως επί το πλείστον από αλήθειες βιολογικού, κλιματολογικού ή διαισθητικού χαρακτήρα. Ανατρέχοντας κανείς στον πρώτο κανόνα, στον κανόνα της Γένεσης, διαπιστώνει πως ο Θεός είχε μεριμνήσει για την ευδαιμονία των πρωτοπλάστων επιτρέποντάς τους ρητά να τρώνε τους καρπούς των δένδρων που υπήρχαν στον Παράδεισο, προτού τους επιβάλει την απαγόρευση να μη φάνε από το δένδρο της γνώσης του καλού και πονηρού, η παράβαση της οποίας απέβη μοιραία γι' αυτούς. Είναι σαφές ότι ο πρώτος κανόνας δεν αποσκοπούσε στη βελτίωση του ήθους των πρωτοπλάστων, δεν επιδίωκε να τους κάνει καλύτερους ανθρώπους· αντιθέτως, περιόριζε τη δράση και τη συμπεριφορά τους αποτρέποντάς τους από την άκρως δυσάρεστη –όπως αποκαλύφθηκε εκ των υστέρων– αλλά εκ των προτέρων γνωστή και επαπειλούμενη συνέπεια της δίωξης

τους από τον Παράδεισο⁶. Έτσι, παρότι ο πρώτος κανόνας ήταν θεϊκής προέλευσης και επιβολής, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ηθικός κανόνας, αφενός διότι ο πάνσοφος και παντοδύναμος Θεός, επιβάλλοντάς τον στους πρωτόπλαστους, δεν «πόνταρε» στο ενδεχόμενο της άψογης και ευπρεπούς συμπεριφοράς τους, αλλά λογικά –παρότι άγνωσται αι βουλαί του Κυρίου– τον προέβλεψε για να προκύψει το άγος του προπατορικού αμαρτήματος, και έτσι, νομοτελειακά, οι πρωτόπλαστοι να εκδιωχθούν από τον Παράδεισο έχοντας προηγουμένως λάβει γνώση της ύπαρξής του. Ειδικά αυτή η γνώση καθιστούσε αφενός βαρύτερη την τιμωρία των πρωτοπλάστων, αφετέρου τελειότερο τον πρώτο κανόνα, που παρέμεινε ως το τέλος του ένας τέλειος κανόνας, βασιζόμενος στην ατέλεια του ανθρώπου.

ε) Κανόνας δικαίου. Ακόμη και ο πρώτος (θεϊκός) κανόνας, ο τέλειος κανόνας, που ήταν ένας αμιγής, απαγορευτικός κανόνας, θα «έμενε στα λόγια» αν ο ίδιος ο Θεός, που είχε τη δύναμη και τη σοφία να τον θέσει, δεν είχε και τη βούληση να τον επιβάλει. Θα ήταν κενό γράμμα αν ο Δημιουργός δεν εμφανιζόταν στον Παράδεισο για να τον πραγματώσει, δηλαδή για να τον εφαρμόσει, αδιαφορώντας παντελώς για την τυχόν μετάνοια ή για τα κίνητρα που οδήγησαν τον Αδάμ και την Εύα στην ανυπακοή. Φάγατε από το απαγορευμένο

⁶ Βλ. παρακάτω στο ε) Κανόνας δικαίου.

δένδρο, επομένως εφεξής θα πεθαίνετε, τους είπε και «τελείωσε» τον κανόνα.

Η τιμωρία των πρωτοπλάστων ήταν δίκαιη. Ο Θεός τούς είχε καταστήσει σαφές πώς έπρεπε να συμπεριφερθούν για να παραμείνουν αθάνατοι στον Παράδεισο· εκείνοι όμως, ακολουθώντας την εσωτερική τους παρόρμηση και υποκινούμενοι από το φίδι, που τους είχε εξάψει την περιέργεια να δοκιμάσουν τον απαγορευμένο καρπό, έκαναν του κεφαλιού τους, ενεργοποιώντας έτσι τη θεία δικαιοσύνη. Πλέον το δίκαιο (ως δίκαιο) είχε συντελεσθεί. Έκτοτε, όποτε έχουμε μια απαγόρευση, μια παραχώρηση ή έναν ορισμό, ασχέτως αν είναι θεϊκής ή εγκόσμιας προέλευσης, υφισταμένης συγχρόνως της δύναμης που είναι σε θέση να πραγματώνει/να επιβάλει το προβλεπόμενο αποτέλεσμα σε περίπτωση παράβασης, παράβλεψης ή παράλειψής του, έχουμε και έναν *κανόνα δικαίου*.

Κυρίαρχος σκοπός της δικαιοθεσίας που απευθύνεται στους εν ζωή ανθρώπους, αναγκάζοντάς τους με τον άλφα ή βήτα τρόπο να συμμορφώνονται προς τους κανόνες δικαίου, ήταν καταρχάς η επίτευξη της πολυπόθητης ειρηνικής κοινωνικής συμβίωσης και η καταπολέμηση της εντροπίας και, κατά δεύτερον, αλλά όχι δευτερεύοντα λόγο, η αποκόμιση βιοτικών οφελών και η βελτίωση της επίγειας ζωής· η βασιλεία των ουρανών ποσώς απασχόλησε το δίκαιο και τους κανόνες του. Ως εκ τούτου, καθίσταται σαφές πως ηθική και δίκαιο διαφοροποιούνται ως προς το αποτέλεσμα που επιδιώκουν.

Εκ του αποτελέσματος άλλωστε κρίνεται πως ηθική και δίκαιο συνυπάρχουν ως διαφορετικά συστήματα από καταβολής κόσμου και αναιρείται η θέση ότι χρονικά και τοπικά η ηθική προηγείται του δικαίου.

Επιπροσθέτως, βασικό χαρακτηριστικό των κανόνων δικαίου αποτελεί το πραγματικό γεγονός ότι εφόσον οι κανόνες δικαίου τίθενται και ισχύουν, δεν δίνεται η δυνατότητα στον άνθρωπο να τους αξιολογήσει επιλέγοντάς τους ή να τους επιλέξει αξιολογώντας τους. Αναγκάζεται να προσχωρήσει σε αυτούς επειδή τους έχει ανάγκη. Ο άνθρωπος δεν σέβεται τους κανόνες δικαίου εάν και εφόσον σε μια συγκεκριμένη περίπτωση τον συμφέρουν, αλλά επειδή είναι εκ των προτέρων πεπεισμένος πως συνάδει με το απώτερο συμφέρον του να τους σεβαστεί. Γνωρίζει ότι ακολουθώντας τους θα καλυτερεύσει την επίγεια ζωή του. Αυτό είναι κάτι που του το μαθαίνει η κοινωνία μέσα στην οποία ζει και αναπτύσσεται. Για του λόγου το αληθές, οι κανόνες δικαίου, σε αντίθεση με τον (κατηγορικό) ηθικό κανόνα, διατυπώνονται ως υποθετικές προτάσεις, υποδεικνύοντας στον άνθρωπο τον τρόπο με τον οποίο θα επιτύχει τους σκοπούς του.

Κατά το πρότυπο του πρώτου κανόνα, όπως είδαμε παραπάνω, οι κανόνες δικαίου εμπεριέχουν δύο υποθετικές προτάσεις: τη δευτερεύουσα πρόταση της παράβασης και την κύρια πρόταση της κύρωσης. Αυτές οι δύο προτάσεις λένε στον άνθρωπο: «Αν θες εκείνο, θα κάνεις το άλλο». Σε κάθε περίπτωση, το δίκαιο δεν το

ενδιαφέρουν οι λόγοι για τους οποίους ο άνθρωπος συντάσσεται με αυτό· ο άνθρωπος δεν ερωτάται αν του αρέσουν οι κανόνες δικαίου. Το δίκαιο τον δεσμεύει και του επιβάλλεται. Κατά αυτό τον τρόπο, η ύπαρξη μιας δύναμης/εξουσίας επιβολής, σε συνάρτηση πάντα με την ύπαρξη ενός κανόνα δικαίου, προσδιορίζει τον *ετερόνομο χαρακτήρα του δικαίου*, που έχει αναχθεί και σε εννοιολογικό του στοιχείο, διαφοροποιώντας τον από τον ηθικό κανόνα. Εκτός αυτού, ο ηθικός κανόνας αποτελεί για τον άνθρωπο το κατεξοχήν μέσο αυτοπροστασίας του, καθώς είναι ανά πάσα στιγμή σε θέση, εάν καταφέρει να αποφορτιστεί συναισθηματικά, να άρει τις υποχρεώσεις στις οποίες –ακολουθώντας την εσωτερική του παρόρμηση ή την τάση του να προσεγγίσει το ιδεώδες– έχει υποβάλει τον εαυτό του· κανείς δεν θα βρεθεί πάνω στη γη να τον εμποδίσει⁷.

Συνήθως το αποτέλεσμα της ηθικής είναι προδιαγεγραμμένο, καθώς είναι μη ελεγκτέο. Και ο λόγος είναι ότι στην ηθική υφίσταται εξαρχής διάσταση μεταξύ της προσβολής και της εξωτερίκευσής της. Αν δεν εξομολογηθούμε τις αμαρτίες μας, που δεν έχουν άλλως εξωτερικευθεί, κανείς δεν θα τις γνωρίζει. Η αποκατάσταση της ψυχικής ισορροπίας και γαλήνης που μας χαρίζει η τήρηση του ηθικού κανόνα, σε περίπτωση προσβολής του επαφίεται σε εμάς τους ίδιους και

⁷ «Ευθυγραμμιζόμενος», αντίθετα, ο άνθρωπος με το δίκαιο δεν έχει, όπως θα δούμε παρακάτω, αυτή την ελευθερία.

στις ψυχικές μας δυνάμεις. Αντιθέτως, η εκπλήρωση του δικαίου εξαρτάται από το κατά πόσο είμαστε ενήμεροι για το πώς πρέπει να συμπεριφερόμαστε. Και όποτε ως άτομα αγνοούμε ή τυχόν αγνοήσουμε τι οφείλουμε να κάνουμε για να επιτευχθεί η ειρηνική συμβίωση (στο πλαίσιο του κοινωνικού συνόλου στο οποίο ζούμε), το δίκαιο διαταράσσεται και ενεργοποιείται ο μηχανισμός αποκατάστασής του. Στο μέτρο που η επίτευξη του αποτελέσματος προϋποθέτει την πλήρη γνώση των κανόνων δικαίου και των σκοπών τους δικαιολογείται και το ότι η άγνοια δικαίου δεν συγχωρείται.

Με τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι το δίκαιο είναι στο διηνεκές άμεσα συναρτώμενο προς το αποτέλεσμα, γι' αυτό και οι κανόνες του δεν επαφίενται στην αρέσκεια ή στη διακριτική ευχέρεια του ατόμου προς όφελος του οποίου καλούνται να επιτύχουν την ειρηνική συνύπαρξη με τα υπόλοιπα (εξίσου απαιτητικά) άτομα ενός κοινωνικού συνόλου. Έννοιες όπως αυτοδέσμευση και αυτοπεριορισμός είναι ξένες προς την έννοια του δικαίου· το δίκαιο για να λειτουργήσει πρέπει να είναι αναγκαστικό και εξαναγκαστό. Συνεπώς, στην εποχή και την περιοχή όπου το δίκαιο και οι κανόνες του ισχύουν, ρυθμίζουν δεσμευτικά τη ζωή του ανθρώπου. Με επιφυλάξεις, όρους και προϋποθέσεις δεν μπορούν να υπάρξουν κανόνες δικαίου. Κανόνες που δεν είναι γενικά δεσμευτικοί δεν είναι κανόνες δικαίου. Εξατομικεύσεις ή εξαιρέσεις επιτρέπο-

νται στον βαθμό που τους προβλέπουν (ρητά ή σιωπηρά) οι (γενικά δεσμευτικοί) κανόνες δικαίου.

στ) Ius est ars boni et aequi: Δίκαιο είναι η τέχνη καλού και ίσου⁸. Οι Ρωμαϊκοί Πανδέκτες, στην πρώτη τους διάταξη⁹, δίνουν τον ορισμό του δικαίου.

Ως γνωστόν, είναι πολλοί οι εννοιολογικοί προσδιορισμοί του όρου *τέχνη* στην ελληνική γλώσσα (όπως και του όρου *ars* αντίστοιχα στη λατινική). Προφανώς όμως, με την έννοια του δικαίου, όπως τη γνωρίσαμε παραπάνω, περισσότερο συνάδει ο προσδιορισμός της ως *το σύνολο των γνώσεων, αρχών και κανόνων που διέπουν έναν συγκεκριμένο τομέα ανθρώπινης δραστηριότητας*, ο οποίος αλληλοσυμπληρώνεται με τον έτερο προσδιορισμό της τέχνης, εκείνον της *ανθρώπινης ικανότητας, επιδεξιότητας*¹⁰. Έτσι, σύμφωνα με τα παραπάνω, μεταφράζουμε και κατανοούμε τον περί δικαίου ορισμό του Κέλσους¹¹ ως την ανθρώπινη

⁸ Όπου εφεξής δεν αναφέρεται άλλη βιβλιογραφική πηγή, οι μεταφράσεις των ξενόγλωσσων όρων και κειμένων είναι του συγγραφέα. Στην ανωτέρω μετάφραση του περί δικαίου ορισμού (του Κέλσους) αποφεύγεται συνειδητά το άρθρο «το» πριν από τα δύο εννοιολογικά στοιχεία του «καλό και ίσο», επειδή, όπως θα δούμε παρακάτω, αυτά βρίσκονται μεταξύ τους σε σχέση αλληλεξάρτησης και όχι διάκρισης.

⁹ Digest 1.1.1. Υιοθετήθηκε και από τα βυζαντινά Βασιλικά 2.1.1. «*εστί γαρ νόμος τέχνη του καλού και ίσου*».

¹⁰ Πρβλ. Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας, τόμος 6, Ακαδημία Αθηνών· Γ. Μπαμπινιώτη, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας· Ι. Σιδέρη, Λεξικόν Λατινοελληνικόν.

¹¹ Ο Publius Iuventius Celsus θεωρείται πατέρας των Ρωμαϊκών Πανδεκτών.

γνώση, θέληση και ικανότητα να προσεγγίσουμε και να κατακτήσουμε το καλό και το ίσο στη ζωή μας.

Εκτός του ότι ο ορισμός του Κέλσους περιγράφει τους σκοπούς του δικαίου, εμπεριέχοντας τον όρο *τέχνη* προσδιορίζει και τη μέθοδο επίτευξής τους· μας δείχνει δηλαδή και τον δρόμο που ακολουθώντας τον θα φτάσουμε στον προορισμό μας. Αντιστρόφως, η ανάγκη άσκησης της *τέχνης του δικαίου* εδράζεται στο γεγονός ότι δεν έχουμε εξαρχής το ευκταίο αποτέλεσμα: καλό και ίσο δίκαιο.

Το καλό και το ίσο ως έννοιες μας είναι γνωστές, βρίθουν όμως υποκειμενικότητας, ανασφάλειας και αβεβαιότητας, κυρίως όταν δεν συγκεκριμενοποιούνται σε κανόνες που αφορούν τους πάντες. Αν ό,τι είναι καλό και ίσο για τον έναν δεν είναι καλό και ίσο και για τον άλλον, τότε αυτό ούτε καλό ούτε ίσο μπορεί να είναι. Για άλλη μια φορά, αποδεικνύεται πόσο άρηκτα συνυφασμένος (εννοιολογικά) με το αποτέλεσμά του είναι ένας κανόνας δικαίου.

Όλοι μας γενικώς υφιστάμεθα τους κανόνες επίτευξης του καλού και ίσου. Ειδικά στο πλαίσιο της *τέχνης του δικαίου*, εξαιρέσεις και εξατομικεύσεις από μόνες τους είναι αδιανόητες· εντούτοις και αυτές μπορούν να υπάρξουν με την ειδική ανοχή του καλού και ίσου δικαίου, όταν προβλέπονται ρητά ή σιωπηρά, για να εξυπηρετηθούν καλύτερα (και με πληρότητα) οι σκοποί του. Γι' αυτό συχνά λέγεται πως η εξαίρεση επιβεβαιώνει τον κανόνα.

Κάποιες φορές συμβαίνει να πρέπει να αρνηθούμε την απόλυτη ισχύ σε έναν κανόνα δικαίου για να μπορέσουμε εντέλει να τον διατηρήσουμε σε ισχύ. Η εξαίρεση, και πολύ περισσότερο η εξατομίκευση ενός κανόνα δικαίου δεν αναίρει τον δεσμευτικό χαρακτήρα του. Απλώς, σε γενικές γραμμές, σε αυτές τις περιπτώσεις εκλείπει το στοιχείο του εξαναγκασμού και η τελεσθείσα διατάραξη του δικαίου επανορθώνεται και εξισορροπείται μέσω άλλων «αρετών» του.

Πολλές φορές, η αποτελεσματικότητα του δικαίου, εκτός από τη γενικότητά του, διασφαλίζεται εξίσου μέσω της πληρότητας και της συστηματικότητας των ρυθμίσεών του. Εφόσον το δίκαιο εφαρμόζεται γενικά σε όλους μας, καθιστά τους πάντες ίσους μεταξύ τους, πραγματώνοντας έτσι, βάσει του ανωτέρου ορισμού του Κέλσους, τον έναν από του δυο κυρίαρχους σκοπούς του: την επίτευξη του ίσου. Περαιτέρω το δίκαιο, εξαλείφοντας ανισότητες, αυθαιρεσίες και αδικίες, κερδίζει μια (συνυφασμένη με τον βαθμό της αποτελεσματικότητάς του) ποιότητα επιτυγχάνοντας τον έτερο σκοπό του ορισμού του Κέλσους: το δίκαιο γίνεται καλό.

Εξίσου άμεσα συναρτώμενη με την αποτελεσματικότητα και την ποιότητα των κανόνων δικαίου είναι και η αρτιότητά τους. Το δίκαιο γίνεται καλό όταν οι ρυθμίσεις του δεν αφήνουν ακάλυπτα κενά, αδιευκρίνιστες ασάφειες και λοιπές αταξίες ή ασυνέπειες· δηλαδή όταν οι κανόνες δικαίου εμφανίζουν αλληλουχία, συνοχή και είναι δεκτικοί ταξινόμησης, ώστε ο εφαρμοστής τους να

Χωρίς έγκλημα δεν υπάρχει ποινή και χωρίς άδικο δεν υπάρχει έγκλημα, εντούτοις τόσο το έγκλημα που ως κακό απαγορεύεται όσο και η ποινή που εξίσου ως κακό επιτρέπεται νομοθετούνται.

Στο βιβλίο *Μια συντομότερη ιστορία του δικαίου* του Γεράσιμου Θεοδόση αναλύονται συνοπτικά όλοι οι κλάδοι και οι εκφάνσεις του Δικαίου –από τον πρώτο κανόνα και το προπατορικό αμάρτημα, τους δρακόντειους νόμους και την κατηγορική προσταγή του Καντ, έως τον πολιτικό θάνατο, την ακυρότητα και την ευθύνη από διακινδύνευση– και δίνονται χρηστικές πληροφορίες για θέματα που αφορούν κάθε πολίτη ως κοινωνό του δικαίου.

Μέσα από τις σελίδες αυτού του μικρού βιβλίου αναδύονται με εύληπτο τρόπο απαντήσεις σε ερωτήματα που έχουν κατά καιρούς βασανίσει το μυαλό μας:

- Τι εννοούμε όταν λέμε «έχω το δικαίωμα»;
- Γιατί δεν συγχωρείται η άγνοια δικαίου;
- Σωστά λέγεται πως οι εξαιρέσεις επιβεβαιώνουν τον κανόνα;
- Γιατί αποφασίζει η πλειοψηφία;
- Γνωρίζει όρια ο κυρίαρχος λαός όταν «συνταγματοδοτεί»;
- Τι σημαίνει ενοχή και τι καθήκον;

Στο βιβλίο του *Μια συντομότερη ιστορία του δικαίου* ο Γεράσιμος Θεοδόσης μάς αποκαλύπτει πως *ό,τι δεν απαγορεύεται είναι υποχρεωτικό*. Θα τον ακούσουμε;

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΚΛΕΙΔΑΡΙΘΜΟΣ

Δομοκού 4, Σταθμός Λαρίσης, 10440 ΑΘΗΝΑ, Τηλ. 210-5237635
info@kldarithmos.gr www.kldarithmos.gr
www.facebook.com/kldarithmos.gr

ISBN 978-960-461-849-1

9 789604 618491